

ПАВЛИКЯНСКИ СЕЛИЩА В ЦЕНТРАЛНА СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ В ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТИ ОТ XVI в.

Красимира Мутафова

Въпросите около появата на павликянските селища в Централна Северна България привличат вниманието на редица изследователи на павликянството още от времето на К. Иречек (Иречек 1886: 582–583). Интересът така и не е довел до изясняване на всички обстоятелства, свързани със заселването и демографския потенциал на това население през XV и XVI в., въпреки немалкото проучвания върху тези проблеми.

Непознаването на интензитета и посоките на миграциите сред павликяните в хода на османското завоевание и през XV в. поражда твърде противоречиви становища относно идентитета и самоидентитета на тази общност в Северна и Южна България. Достатъчно е да посоча тезите на К. Иречек (Иречек 1886; Иречек 1899: 141) и Д. Такела (Такела 1894: 103–134) за етническата диференциация между северните и южните павликяни. Покатоличените павликяни от Никополско те приемат за потомци на българските богомили, а в Пловдивско – за пославянчени потомци на павликяни от арменски произход, заселени от византийците между VIII–X в. около Пловдив.

Според повечето изследователи обаче, сред които са Л. Милетич (Милетич 1900: 339–482), Н. Милев (Милев 1914: 40), Хр. Гандев (Гандев 1989: 132–133), Хр. Матанов (Матанов 1975: 142), павликянството прониква в Централна Северна България в резултат на преселване на компактни маси павликяни от Южна България¹. Авторите приемат, че интензивният процес на разселване и миграции, започнал най-вероятно още в хода на експанзията, а може би и по-рано, довел до формиране на нови павликянски селища в районите на заселване в Централна Северна (по поречието на р. Осъм) и Северозападна България. Почти всички се позовават на убедително аргументираното твърдение на Л. Милетич (Милетич 1900: 405; Милетич 1910: 1–39) за принадлежността на северните и южните павликяни към едно и също наречие – рупчоското, което се говори в Южна България. Всъщност, този тип аргументи се откриват и в релациите на католическите мисионери, които открояват различията в говора на павликяните и околното православно население².

Динамиката на миграционните процеси сред павликяните е засвидетелствана категорично и в публикуваните османски описи от XVв., в които най-ранно се откриват топонимичните податки за основните потоци на разселване на павликяните на север и северозапад. Ето защо всички автори, които изследват различни страни на павликянството след османското завоевание подчертават първостепенната важност на османските източници и най-вече на официалната османска документация. Бих искала да подчертая, че интерпретираните документи в специализираните изследвания досега обаче са

твърде фрагментарни и едностранни – най-вече кратки регистри (*иджмал* дефтери), с ценни сведения за топонимията и демографията на селищата, но не и за самото население³.

Нови възможности за изследване на тези процеси и уплътняване на демографската характеристика на миграциите предоставят все още непубликуваните цялостно документални постъпления (микрофилмирани) от Истанбулския османски архив в Народната библиотека “Св. св. Кирил и Методий” и Централния държавен архив – София. Сред тях особено значение, с далеч по-богатата си информация за проучване на антропонимията, семейната структура, социалната организация, данъчния статут, поминъка и стопанската характеристика на павликянските селища, имат подробните регистри (*муфбассал* дефтери), най-ранният от които е от нач. на XVI в. – 922 (5. 02. 1516 – 23. 01. 1517) г.⁴

Тъй като целта на настоящото изследване не е обзорното представяне на павликянските селища в описите от XVI в., а и то не е възможно в рамките на една статия, тук насочвам вниманието си към няколко павликянски селища в Централна Северна България, регистрирани в описа от 1516/17 г.: с. Брестовиче-и павликян (Павликянска Брестовица)⁵; Трънчевича-и павликян (Павликянска Трънчовица)⁶; Барносово-и павликян (Павликянско Парносово)⁷; Белене-и павликян (Павликянско Белене, дн. гр. Белене)⁸; с. Орешан-и павликян (Павликянско Орешане)⁹; Бъсцево, с друго име Голям павликян¹⁰, Калугериче-и Павликян (Павликянска Калугерица, дн. Горно Павликени)¹¹, Тележане, с друго име Кючук Павликян (Павликянско Тележане, изч. през XVII–XIX в.)¹², Искравениче-и павликян (Павликянска Скравеница, изч. през XVII в.)¹³, Вардъна-и павликян (дн. с. Вардим)¹⁴.

Направеният от мен подбор не е самоцелен. Включва само селища, които са категорично регистрирани като павликянски – със съставката “павликян” в названието. Всички те, освен това, са обект на мисионерската дейност на католическата пропаганда в българските земи и са представени в един или друг аспект в архивния фонд на Конгрегацията за изповядване на вярата¹⁵. С не по-малко важно значение е и обстоятелството, че с малки изключения – с. Бъсцево, с друго име Голям павликян и с. Вардъна-и павликян – те фигурират и в най-ранните известни османски описи от XV в. Тоест те са селища, чието демографско състояние след османското завоевание и настъпили промени в него, могат да се проследят до началото на XVI в. Въпроси, към които основно насочвам вниманието си в настоящото проучване.

Сред избраните от мен са няколко от най-големите, оцелели до наше време типични павликянски селища, в които днес живеят потомци на покатоличените павликяни, запазили католическото си вероизповедание – Трънчовица, Ореш, Белене. Друга част от тях като Павликянска Калугерица (дн. с. Горно Павликени), Бъсцево, Тележане, са известни с подчертаната привързаност на обитателите им към традиционните им вярвания. Релациите на католическите мисионери сочат, че в края на XVII в. павликяните от Калугерица и Бъсцево, след продължителни колебания между католицизма и правосла-

вието, приемат православието¹⁶, а Тележане изчезва скоро след посещението на Ф. Станиславов в ср. на XVII в., най-вероятно поради миграция на населението му към Южна България, в която “цари еретична епоха” по думите на П. Богдан (Милетич 1903: 57-63). В малка част от тях – Павликианска Брестовица, Павликианско Орешане и Павликианска Вардуница – описните данни сочат поява на мюсюлманско население и рано маркиран процес на ислямизация, отразен с далеч по-голям интензитет в релациите на католическите мисионери от XVII в. (Описание 1939/40: 192–193, 200; Доклад на Фр. Соимирович от 3.08.1666 – Документи 1993: 373–375, 377; Доклад на Ан. Стефанов от 22.06.1680. – Документи 1993: 484–485, 494).

Описните данни от нач. на XVI в., в съпоставителен план с османския регистров материал от края на XV в., позволяват конкретни наблюдения върху поселищното развитие на павликианското население в Северна България. Изведените обобщени цифри в табл. № 1 ясно открояват тенденциите в развитието на селищните структури, формирани от павликианите в Северна България. Като база за сравнение използвам петчленната схема за групиране на селищата според броя на регистрираните домакинства (в общата цифра са обединени пълноценните – немюсюлмански и мюсюлмански – и вдовишки домакинства)¹⁷, най-подходяща според мен за сондажен тип проучване.

**Разпределение на павликианските селища според броя
на домакинствата в описите от края на XIV и нач. на XVI в.**

Година	I група	II група	III група	IV група	V група
	до 5 домак.	от 6 до 20	от 21 до 40	от 41 до 80	над 80
1479/80*	-	3	1	4	-
	-	37,5%	12,5%	50%	-
1516/17	-	2	1	6	1
	-	20%	10%	60%	10%

Таблица № 1

I група – много малки села; **II група** – средно малки села; **III група** – средни села; **IV група** – средно големи села; **V група** – много големи села.

*Данните за 1479/80 г. се отнасят за 8 села, тъй като Бъсчево и Вардъна-и Павликиан не фигурират в описа.

При един сравнителен анализ на данните от края на XV и нач. на XVI в. изпъква фактът, че най-голям е процентът на селата, принадлежащи към четвърта група – тоест към средно големите села, като в началото на века те са повече от 50%. Над 1/3 от селата в края на XV в. и около 1/5 в нач. на XVI в. спадат към средно малките, а около 1/5 – към средните села. Не са регистрирани

селища с по-малко от 5 домакинства, а в нач. на XVI в. само Бъсцево може да бъде класифицирано като много голямо село със своите 114 пълночленни домакинства. В общ план категорично доминират средните селища (от II, III и IV група), със значителна концентрация на населението в селата от IV група – 50,9% в края на XV и 68,75% през 1516/17 г.

Ако приемем наложилото се в демографските изследвания становище, че размерът на селищата е показател за тяхната стабилност, то коментираните обобщени данни би следвало да свидетелстват за континуитет и установеност в селищното развитие, поне до края на второто десетилетие на XVI в. В случая обаче трябва да се отчетат и параметрите на естествено движение на населението, които, както сочат обобщените регистри данни в табл. № 2, имат своите специфични измерения при павликяните.

**Населението на павликянски селища в
Централна Северна България през XV – XVI век**

Селище	година	Немюсюлмани			мюсюлмани		*% мюс.	Общо		
		Ханета	мюдж.	биве	ханета	мюдж.		ханета	Мюдж.	Биве
Брестовиче-и павликян	1479-80	40	-	4	7	-	14,9	47	-	4
	1516/17	49	28	4	9	5	15,5	58	28	4
Трънчевича-и павликян	1479-80	40**	-	7	-	-	-	40	-	7
	1516/17	55	31	3	-	-	-	55	31	3
Барносово-и павликян	1479-80	4	-	3	-	-	-	4	-	3
	1516/17	12	4	-	-	-	-	12	4	-
Белене-и Павликян	1479-80	48	-	1	-	-	-	48	-	1
	1516/17	77	35	-	-	-	-	77	35	-
Орешан-и Павликян	1479-80	37	-	1	-	-	-	37	-	1
	1516/17	75	28	-	1	-	1,3	76	28	-
Бъсцево	1479-80	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1516/17	114	46	-	-	-	-	114	46	-
Калугериче-и павликян	1479-80	39	-	2	-	-	-	39	-	2
	1516/17	75	37	2	-	-	-	75	37	2
Тележане	1479-80	18	-	1	-	-	-	18	-	1
	1516/17	16	13	1	-	-	-	16	13	1
Искравениче-и павликян	1479-80	15	-	4	-	-	-	15	-	4
	1516/17	33	13	1	-	-	-	33	13	1
Вардъна-и Павликян	1479-80	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1516/17	45	26	-	1	-	2,2	46	26	-

Таблица № 2

Ханета – пълночленно домакинство; *мюджерред* – неженени пълнолетни данъкоплатци; *биве* – вдовишко домакинство

* Процентът на мюсюлманското население е изчислен съобразно общия брой на мюсюлманските и немюсюлмански ханета, без този на вдовиците.

** с. Павликянска Трънчовица е вписано като дял към тимара на Юсуф, Ибрахим, Дурсун, Хамза и Атмаджа, заедно със с. Българска Трънчовица и представените данни не съответстват на реалната демографската картина

Описните данни сочат чувствително нарастване на демографския потенциал на почти всички селища в нач. на XVI в. За няколко от тях увеличението за изминалите 4 десетилетия е почти двойно – Орешан-и павликян (38 домакинства през 1479 г.: 76 – през 1516/17 г.), Калугериче-и павликян (от 41 на 77), Искравениче-и павликян (от 19 на 34), Барносово-и павликян (от 7 на 12). Известен спад се наблюдава единствено в Тележане, където регистрираните ханета са с 2 по-малко в нач. на XVI в.

Както показва анализът на коментирания регистров материал тези добри демографски показатели се дължат най-вече на естествения прираст на населението. Описните данни от 1516/17 г. открояват голям процент многодетни семейства (бащи с много синове) и вписване на представители на две, а не рядко и на три генерации. В този смисъл те разкриват висока раждаемост и сравнително ниска смъртност. Показателен в това отношение е фактът, че общо 31 от жителите на десетте села са регистрирани съответно с по 5 (1 случай в с. Бъсцево), 4 (11 случая) и 3-ма (19) сина. Често срещано явление в повечето от селата е вписването на 3-ма (15 случая), рядко на 4-ма (6 случая) и единично по 5 (Орешан-и павликян) и 6 (Калугериче-и павликян) сина от един баща, заедно с техните синове.

Сравнителният анализ на регистровата информация показва, че големите родови структури са най-ясно изразени в две от типичните павликянски селища – в Бъсцево и особено в Калугерица, където на практика доминират няколко големи рода. Обяснението би следвало да се потърси в подчертаната консервативност във вярванията и дистанцираност в общуването с околното население, на която обръщат внимание почти всички католически мисионери. Документацията на Католическата пропаганда ги очертава като едни от най-упоритите в следването на еретичните им традиции. Отбелязаните в донесенията прояви на нетърпимост към представителите на католицизма, намират потвърждение в запазилите се и до днес в тези региони (Йовков 1981: 85, 91). За Бъсцево и Калугерица напр. в почти всички релации е спомената легендата за католическия свещеник, убит от местното население при един от опитите му да разпространява своята вяра сред тях (Милетич 1903: 46–52; Описание 1939/40: 200).

Макар и косвено, антропонимия на павликянското население, отразена в разглежданите описи, също потвърждава сравнително ниската детска смъртност и устойчиви жизнени показатели. Симптоматична в това отношение е рядката употреба на имена като Продан, вписан единствено във варианта Прод (от прич. *продан* ‘продаден; чужд, принадлежащ на други хора’) и Обретен (от *обретен* ‘намерен’) единично вписано в Искравениче-и павликян. Обобщеното значение на тези имена е ‘той не е наш, чужд е (продаден, намерен)’, следователно “тегнещото над семейството проклятие” не се отнася за него, а произходът им е свързан с широко практикуваната символична жертва, като един от способите за борба с детската смъртност (Илчев 1969: 13). Слабото

им разпространение в сравнение с останалите региони на страната¹ би могло да подсказва не само различия в обичайно-обредната система, но може и би по-ниска детска смъртност сред павликянското население. Ще отбележа, че сред павликяните, фигуриращи в списъците на “потвърдените във вярата” през XVII в., са отбелязани “глави на семейства” на по 83, 86, 95 години (Милев 1988: 96–101)². В тази посока на разсъждения би следвало да се осмисли и фактът, че съпоставителният анализ на антропонимичните данни от коментирани селища не сочи категорично доминиране на имената, свързани с продължителността и оцеляването на семейството и рода, в сравнение с високата честотност на другите пожелателни имена. От този тип са имената, формообразувани от *брат*, отразяващи пожеланието детето да има брат (не сестра): Братан, Братил, Братилко, Братуле, Братуник, Брато, Братой, Братоман. С висока честотност се характеризира и другата група антропоними от този корен с обобщеното значение: детето да порасне, да стане байко ‘бате’ на помлади братя и сестри: Байо, Байко, Байчо (от *байо* ‘по-голям брат, батко’); Баджо, Басо, Бато, Батан, Батошин; Браян (да живее с братя и сестри, да му казват *брайно*). Към тях принадлежат и много рядко срещаните в останалите региони старинни форми: Татин, Татомир (да стане грижовен баща; да стане като татъо си, да го замести, наследи във всичко), както и Тато и Татко, с които се пожелава дълголетие и следване на “добрия пример”. За категорични традиции в това отношение, както и за устойчиви демографски показатели, свидетелства фактът, че тези антропоними запазват своята устойчивост на разпространение в разглеждания ареал и през XVII в.³. Към всичко казано ще обърна внимание и на сравнително рядко срещаното сред павликяните име Момчил (от *момчо*) във вариантите Момчо, Момчан, Момчил, пожелателно за родители, които нямат и желаят син.

Като специфична характеристика на демографската ситуация в разглежданите павликянски селища се откроява и ниският процент на вдовиците. При това, той се запазва устойчив в рамките на разглеждания период, с изключение на Трънчовича-и павликян и Искравениче-и павликян, където броят на вдовишките ханета е намалял съответно – от 7 на 3 за първото и от 4 на 1 за второто селище в нач. на XVI в. Съотношението – женени:неженени – друг от параметрите на естествено движение на населението, не би могло да се проследи като тенденция, тъй като кратките регистри включват данни единствено за пълночленните и вдовишките домакинства. Ще отбележа все пак, че в 6 от павликянските селища в нач. на XVI в. неженените пълнолетни данъкоплатци са около 50% и малко повече от общия брой на домакинствата (пълночленните и вдовишките), в Ореш, Бъсцево и Калугерица те са около 1/3, а единствено в Тележане са 75,5%.

При липсата на конкретни данни за XV в. е трудно да се установи, доколко, почти двойното увеличение на населението в нач. на XVI в. би могло да се

свърже и с динамиката на миграционните процеси. Принципно, те са отразени най-вече в муфасал дефтерите, фиксирани посредством изричното обозначаване на данькоплатците като пришълци; пояснителните етноними и прозвища от типа “сърф”/ “сърбин”, “влах”/ “ефляк”, “грък”, “латин”, “хорватина”, “солунчанина”, “скопянина”, “анадолеца”, като вътрешните миграции в някои случаи са отразени и в маргиналии към имената на отделните данькоплатци или към обобщените описни данни.

Като налагаща се тенденция от гледна точка на миграционните процеси се откроява липсата на пришълци в част от селищата и наличието на сравнително ограничен брой в други от тях. Показателен е фактът, че само в 4 от разглежданите павликянски селища една много малка част от данькоплатците са вписани по този начин: Брестовиче-и павликян (6,45%), Белене-и павликян (2,6%), Бъсцево (1,75%), Вардъна-и павликян (4,35%), а в Искравениче-и павликян е отбелязан и един син на пришълец (*Добре, син на Радослав пришълец*). Най-висок е процентът на пришълците в Брестовиче-и павликян, като единият от тях е записан с двамата си сина, 2-мата си братя и техните синове: *Ислав пришълец; Радил, син на Ислав – неженен; Петко, син на Ислав – неженен; Добре, брат на Ислав; Истанчо, син на Добре; Райо, син на Добре – неженен; Драгил, брат на Ислав; Рад, син на Драгил – неженен.*

Липсват каквито и да било индикации за посоката на миграции в разглежданите случаи. Единствено пояснителните вписвания “ефляк” и “син на ефляк” в три от селищата насочват към Влашко. Процентът им е незначителен – 1,72% в Трънчовича-и павликян (вписан е и *Хино, син на ефляк*) и 1,32% в Орешан-и павликян, но при осмислянето на тази миграция в количествен план, би следвало да се имат предвид и потомците им. Така, за двама от данькоплатците в Калугериче-и павликян е отбелязано, че са синове на “ефляк”: *Рад, син на Дражил ефляк*, записан с тримата си сина и *Госто, син на Ефляк*, записан с 4-мата си сина и 2-мата си внука. Така че, макар и фрагментарни, регистровите данни могат да се осмислят в няколко посоки. Те указват ранното основаване на селищата – вероятно в края на XIV или през XV в. и преустановяване на процеса на активна миграция в нач. на XVI в., тъй като са единични отбелязванията за синове на пришълци. От друга страна, в тях е маркиран един ранен миграционен поток от Влашко, чийто интензитет и в двете посоки нараства през XVII в.

Изведените описни данни в табл. № 2, дават възможност и за един общ поглед върху етнодемографските промени и свързаните с тях ислямизационен процес и тюркска колонизация. Ще подчертая, че те категорично изключват някаква “инвазия” на мюсюлманско население в разглежданите павликянски селища до нач. на XVI в. Показателен е фактът, че през разглеждания период само три от селищата биха могли да бъдат определени като “смесени” – Брестовиче-и павликян, Орешан-и павликян и Вардъна-и павликян. За послед-

ните две определения, освен това, е твърде условно, тъй като в тях е вписано по 1 мюсюлманско пълночленно домакинство и то само в регистрацията от нач. на XVI в. При това и в двата случая става въпрос за новоприели исляма данъкоплатци, записани като “синове на Абдуллах”⁴. По-различно е положението в с. Брестовиче-и павликян, в което описните данни сочат мюсюлмани още в края на XV в. В подробния регистър от нач. на XVI в. е засвидетелствано нарастването им в количествено, но не и в процентно, съотношение в сравнение с предходния период. Маркиран е и, макар и лаконично, съставът на мюсюлманската общност. Сред вписаните общо 9-те глави на пълночленни домакинства и 5 неженени пълнолетни данъкоплатци: 3-ма са отбелязани като “синове на Абдуллах” и 2-ма като техни синове, 3-ма – като “синове на освободени роби”, а останалите мюсюлмани – общо 6, от които 1 неженен пълнолетен данъкоплатец – свидетелстват, че ислямизацията не е единственият канал за стабилизиране на мюсюлманската общност. При положение, че интензитетът на ислямизационния процес чувствително нараства през втората половина на XVII в. (Мутафова 1995: 68–77), тук коментиранията непубликувани данни разкриват ценна информация за крайно ограниченото проникване на исляма сред павликянското население до нач. на XV– в. Като контраст на тази религиозна картина ще посоча, че в доклада си от 1659 г. Ф. Станиславов, родом от Ореш, отбелязва, че 30-те турски къщи в селото му били павликяни, които се потурчили когато той бил в Италия (очевидно преди 1636 г., когато той се завръща в България) (Доклад на Фр. Соимирович от 3.08.1666 – Документи 1993: 377). Още по-обезпокоителен е докладът на Ан. Стефанов (никополски епископ от 1677 г.) от 22 07. 1680 г. за редица павликянски селища, и особено за Бъсцево, за което той съобщава, че само в три къщи има “нови християни”, а къщите на вероотстъпниците са около 150 (Доклад на Ан. Стефанов от 22.06.1680. – Документи 1993: 487, 494).

Описът от 1516/17 г. съдържа макар и бегла информация за конфесионалната организация на павликяните през този период и подсказва причините за устойчивостта на вярванията им до нач. на XVII, когато към тях насочват интереса и домогванията си три религиозни институции – православната, католическата и ислямската. Вписаните свещеници в три от разглежданите села маркират, макар и слабо представени, религиозни структури в: Брестовиче-и павликян – 1 свещеник (*поп Владислав*, записан на първо място, след описа на мюсюлманите и *Драгой, син на поп – неженен* – в края на описа на обитателите на селото); в Трънчовича-и павликян – 1 свещеник, вписан в края на описа на населението (*поп Драгой, син на Братан*) и в Бъсцево – 1 свещеник с двамата му сина (*Поп Драгой, син на Истайко; Гостил, син на поп Драгой; Истайко, син на поп Драгой*)⁵. Ще отбележа, че в обзора на религиозните вярвания, богослужението и религиозната йерархия на павликяните в няколкото доклада на П. Богдан от 1640, 1658 и 1667 г. (Описание 1939/40: 189–201; Доклад

на П. Богдан за своята епархия – София – Чипровци. 5.09.1658. – Документи 1993: 141–142), е подчертано, че те нямали църковна йерархия, а единственото задължение на избрания свещеник, измежду тези, които знаели да четат, е било благословията на браковете. Вписването на свещениците на първо място в две от селата, сочи, че на тях османската власт гледа като на представители на населението, тоест отношението към тях е идентично на това към православно енорийско духовенство през този период.

Възможност за изследване на конфесионалната и етническата идентичност и самоидентичност на павликяните дават и антропонимичните данни, отразени в описа от 1516/17 г. – въпроси, на които отделям специално внимание в друго свое изследване⁶. Тук ще си позволя да изложа само някои обобщения и изводи, пряко свързани с разглежданите проблеми. Преди всичко, ще подчертая, че във всички коментирани павликянски селища личните и бащини имена на записаните данъкоплатци сочат доминиране на славянската антропонимична традиция. Те потвърждават убедително наблюденията на католическите мисионери относно народността на павликяните и нееднократните им констатации, че “павликяните по народност са славяни” (Доклад на П. Богдан от 1647 г. – Документи 1993: 85–87). За старинността на запазен антропонимичен фонд сред павликяните през XV–XVI в. свидетелства употребата на имена, общи за всички славянски народи, от типа на: Братислав, Доброслав, Драгослав, Радослав, Станислав, Добромир, Драгомир, Радомир, Станмир, Добремир, Татомир, Драгоброд, Добремир, Добретил, Драгодан. Заедно с тях в именния фонд на павликяните фигурират и редица други, типични за славянската традиция антропоними, засвидетелствани в изворите до XV в.: Белчо, Бело, Вит, Малчо, Нено, Орло, Първо, Радул, Сиво, Стоян, Татин, Татко, Тато, Татомир, Черно, Сиво, Драголин, част от които се срещат още през VIII и XII в. Често срещани са няколко словообразователни суфикса, които насочват към ранен антропологичен пласт: неутралният суфикс **-а** за образуване и на мъжки имена (Добриня); **-ота** (Доброта, Драгота, Славота), старинният славянски суфикс с първично гальовно значение; **-ита** (Добрита, Драгита); старинната умалителна наставка за мъжки имена **-уш**, **-уша** (Драгуш, Добруша); **-ик**, **-ика** (Божика, Боженика, Добрика, Славика) (Ковачев 1987: 141) и др. а регистрираните имена от типа на Драгул, Радул, Станул, Ставул, Янкул, Татул, се считат за едни от най-старите южнославянски **-ул** антропоними, възникнали преди идването на българските славяни на Балканите⁷.

Антропонимичните данни свидетелстват не само за славянизиранието на павликянската общност, но и за запазване на компактната ѝ особеност при миграциите, тъй като се наблюдават подчертано консервативни традиции в именуването. Както сочи регистровия материал от XVI в., традиционно следвана практика в именуването е поне един от внуците да носи името на дядото, а понякога децата подновяват името и на бащата и това обяснява по-ограничената вариантност и подчертана повтораемост на имената през XVII в.

В общ план описните данни предлагат по-малко възможности за открояване на специфичния религиозен идентитет на павликянското население. Във всички коментирани селища напр. се наблюдава малка вариантност и ниска честотност на имената, подсказващи пряка връзка с основателя на павликянството и почитта към апостол Павел, на която обръщат внимание почти всички католически мисионери през XVII в. Срещат се най-вече формите Павло, Павли, Пало и то единствено сред данъкоплатците в Бъсцево и в Брестовиче-и павликян и видоизмененото Паша (*м*), вписано като лично и бащино в Белене.

Описните данни по-скоро свидетелстват за разпространението на общохристиянски имена. Най-високо честотни сред тях са: Васил, Василик, Мартин, Никола, Роман, Филип и преосмисленото от Параскева Петко. Освен тях е регистрирана и употребата на редица имена, част от които са проникнали най-вероятно по линия на календарните годишни празници: Михаил, Димитри, Димитро, Марин, Костадин, Костандин, Георги, Нестор, Стефан, Тодор, Алексос, повечето от които са популярни и през Средновековието. Разпространението и популярността на редица имена от гръцки произход от типа на Алексей, Комно, Кало, както и на говорните форми – Керко, Кюрко, Кюрян, Калчо, производните от гръцкия модел на имеобразуване на Йоан – Яни, Яно, свидетелстват за връзката на павликянското население с Византия и насочват към етническото ядро на павликянската общност.

В заключение ще обобща, че описните данни от нач. XVI в., отразяващи състоянието в именната система на павликянското население и през XV в., както и спецификата на характерните за него семейни структури, разкриват подчертан континуитет и в антропонимията и в социалната му организация. Те свидетелстват за консервативност и повтаряемост в именуването в рамките на родовите структури, както и за компактност и обособеност на населението спрямо православната и мюсюлманска общност. Конфесионалната му разграниченост намира категоричен израз и в османската регистрационна практика в названията Трънчовича-и павликян, Трънчовича-и булгарине, обозначаващи категорично принадлежността на обитателите им и през XV и през XVI в.

БЕЛЕЖКИ

¹ На основните миграционни потоци, районите на заселване и топонимичните податки, маркирали тези динамични промени, се спира М. Йовков (Йовков 1991: 30–52, 105–150).

² На това различие пръв обръща внимание Ф. Станиславов. В релацията си от ср. на XVII в. той съобщава, че павликяните “си служат със славянски език и се различават по много неща (от православните) в наречието”. – Аста...с. 259 (по: Йовков 1991: 39)

³ Най-интерпретирани в изследванията са: откъс от иджмал регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополски санджак от 1479 г. – НБКМ, Ор. отд., ОАК, 45/2, № 1/ 1961; откъс от иджмал регистър на зеамети и тимари на мустахфъзи в Никополски санджак от 1479–1480 – НБКМ, Ор. отд., ОАК, 45/29, № 1/ 1960 (ТИБИ 1966: 161–297, 299–333); Съкратен регистър на Видинския санджак от 1454–1455 (Боянич-Лукач 1975); Откъс от подробен регистър на мюлкове и вакъфи в Северна България от ср. на XVI в. – НБКМ, Ор. отд., ОАК/8 (ТИБИ 1972: 427–473), и др.

⁴ Подробен регистър (муфасал дефтер) на тимари, зеамети и хасове във вилаета Никболи (Никопол) от 922/5. 02. 1516 – 23. 01. 1517 г. (ВОА – Istanbul, Maliyeden Mûdevver № 11) – ЦДА, КМФ 10, №863 (40). За датировката му вж.: М. Kiel (Kiel 1991: 503–505, бел. 18), Р. Ковачев (Ковачев 1996: 222).

⁵ ВОА – Istanbul, Maliyeden Mûdevver № 11, л. 92^a (براستویزه اولیکان). По подобен начин е вписано и в описа на зеамети и тимари в Никополски санджак от 1479 г. (ТИБИ 1966: 313) (براستوجه اولیکان), в откъс от иджмал регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополски санджак от 1479 г. (ТИБИ 1966: 283). Първоначалната датировка на този откъс от опис на хасове, зеамети и тимари в Никополски санджак е ср. на XV в. Стр. Димитров аргументирано предатира регистъра и уточнява съставянето му през 1479 г. (най-късно през началото на следващата година) (Димитров 1968: 241–244). В релациите на католическите мисионери от XVII в. е отбелязано като Brestovaz. За споровете около локализацията му вж. М. Йовков (Йовков 1991: 121–122).

⁶ ВОА – Istanbul, Maliyeden Mûdevver № 11, л. 94^b (ترنجونجه بلغارنه). Най-вероятно при обозначаване на Грънчовица регистраторът е изписал погрешно “нун”, вместо “йе”, тъй като то е коректно изписано по-горе като съставка на с. Българска Грънчовица ترنزهویزه بلغارنه. Така фигурира и в опис на зеамети и тимари на мустахфъзи в Никополски санджак от от 1479 г. (ТИБИ 1966: 311).

⁷ ВОА – Istanbul, Maliyeden Mûdevver № 11, л. 109^b–110^a. Вписано като Барнасова-и павликян в откъс от иджмал регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополски санджак от 1479 г. (ТИБИ 1966: 175). В релациите е отбелязано като Barnosovo. Изоставено преди Освобождението и презаселено с православно население. Според М. Йовков отговаря на дн. с. Деляновци и е типичен пример за селище със забравено име, тъй като още през втората пол. на XVII в. жителите му са се отправили към Тракия (Йовков 1991: 127–130).

⁸ ВОА – Istanbul, Maliyeden Mûdevver № 11, л. 136^a–136^b. Така е вписано и в описа на зеамети и тимари на мустахфъзи в Никополски санджак от 1479 г. (ТИБИ 1966: 313).

⁹ ВОА – Istanbul, Maliyeden Mûdevver № 11, л. 139^b–140^b. Така фигурира и в описа на зеамети и тимари на мустахфъзи в Никополски санджак от 1479 г. (ТИБИ 1966: 323).

¹⁰ ВОА – Istanbul, Maliyeden Mûdevver № 11, л. 220^b–221^b. Начинът на изписване на “голям” – >لام – предполага и друго разчитане – “гулям”, в превод ‘момък’, ‘роб’, ‘прислужник’, но според мен най-вероятното осмисляне е не “Момково”, а Голямо Павликени. В релациите неколккратно се споменава, че Бъсцево е едно от големите павликянски села, което се потвърждава категорично от регистрираните 114 пълночленни домакинства и 46 неженени.

¹¹ВОА – Istanbul, Maliyeden Müdevver № 11, л. 254^а–254^б. Вписано е по същия начин в описа на хасове, зеамети и тимари в Никополски санджак от 1479 г. (ТИБИ 1966: 283).

¹²ВОА – Istanbul, Maliyeden Müdevver № 11, л. 257^б. Фигурира като Павликианско Тележане в откъс от иджмал регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополски санджак от 1479 г. (ТИБИ 1966: 283). За старото разположение на селището свидетелства м. Тележане, разположена северно от Ловеч и южно от с. Бъсчево. Вж. по-подр. у М. Йовков (Йовков 1991: 105–109).

¹³ВОА – Istanbul, Maliyeden Müdevver № 11, л. 284^б–285^а. В иджмал регистъра от 1479 г. фигурира като Искравениче-и павликиан (ТИБИ 1966: 219). В релациите на католическите мисионери се среща като Скривона. Днес – местност Скравенлика в землището на с. Червена, Великотърновско. За локализацията вж. у М. Йовков (Йовков 1991: 135–137).

¹⁴ВОА – Istanbul, Maliyeden Müdevver № 11, л. 306^б–307^а. Това са най-ранните известия за селото в османските документи. Досега използваните са от подробният регистър от 1541–1545 г. – НБКМ, Ор. отд., ОАК 4/57, л. 15^б, 16^{а,б}.

¹⁵Акта 1887; Документи 1993. Вж. публикуваните документи в: Л. Милетич (Милетич 1894: 62–82; Милетич 1894А: 146–189), Н. Милев (Милев 1914), Ив. Дуйчев (Дуйчев 1939) 84@.

¹⁶С. Бъсчево се споменава за последен път в мисионерските писма през 1685 г. (Милетич 1903: 51).

¹⁷Тази петчленна схема е използвана в изследването върху селищната мрежа на Никополски санджак от Цв. Георгиева (Георгиева 1999: 71). В изследването си върху Видин и Видинско през XV–XVI в. В. Мутафчиева обособява селищата в 9 групи – до 3, 5, 10, 20, 30, 40, 50, 100 и над 100 къщи. – (Мутафчиева 1975: 30). Друг тип групиране е приложен от Ст. Първева (Първева 1992: 34–35). Селищата са разпределени в 12 групи според броя на пълнолетните мъже немюсюлмани.

¹⁸Вж напр. данните за Ловеч от XVI в. К. Мутафова (Мутафова 2002: 41).

¹⁹Статията е публикувана в: Известия на Народния Етнографски музей, София, I. 1921, 3–4, 140–171.

²⁰Показателна е честотността му в описите, публикувани от Н. Милев: Татин (м л., 1626: Горно Лъжани –1, Пет Кладенци – 1; 1637: Тележане – 1); **Татин** / от *ж* л име Тата (презиме за м име, 1626: Горно Лъжани; 1637: Пет Кладенци); Татина/ от *ж* л име Тата (презиме за ж име, 1626: Пет Кладенци); Татинов /Татин (презиме, 1637: Маринополци, Тележане); Татинова /Татин (презиме, 1626: Горно Лъжани); Тато (м л., 1637: Беяне – 3); Татов/Тато (презиме, 1626: Беяне; 1637: Пет Кладенци, Беяне); Татойов /Татойо (презиме, 1626: Горно Лъжани; 1637: Горно Лъжани); Татойова /Татойо (презиме, 1626: Горно Лъжани) (Милев 1914).

²¹По-подр. вж. у К. Мутафова (Мутафова 2002: 35-36 и пос. лит.).

²²ВОА – Istanbul, Maliyeden Müdevver № 11, л. 92^а, л. 94^б, л. 220^б

²³Вж *Мутафова, К.* Павликиански селища в османски документи от XVI в.: антропонимия и идентичност. – предстои публикуване в сб., посветен на М. Лачев.

²⁴Категоричен относно славянския характер на тази наставка е Ст. Младенов (Младенов 1936/35: 128–135). По-различно е становището на Ив. Добрев, без авторът да поставя под съмнение славянския произход на суфикса – *ул* (Добрев 1970: 779–787).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Боянич-Лукач, 1975:** Боянич-Лукач, Д. Видин и Видинския санджак през XV–XVI в. Документи от архивите на Цариград и Анкара. Под ред. на В. Мутафчиева и М. Стайнова. С., 1975.
- Гандев, 1989:** Гандев, Хр. Българската народност през XV в. Демографско и етнографско изследване. Второ преработено издание. С., 1989.
- Георгиева, 1999:** Георгиева, Цв. Пространство и пространства на българите XV–XVСС век. С., 1999.
- Димитров, 1968:** Димитров, Стр. За датировката на някои османски регистри от XV в. – ИБИД, XXVС, 1968.
- Добрев, 1970:** Добрев, Ив. Суфиксите *-ул* и *-ур* в българския език. – ИИБЕ, № 19, 1970.
- Документи, 1993:** Документи за католическата дейност в България през XVII в. Съставит. Б. Примов, П. Сарийски, М. Йовков. С., 1993.
- Дуйчев, 1939:** Дуйчев, Ив. Софийската католишка архиепископия през XVII в. Изучаване и документи. С., 1939.
- Илчев, 1969:** Илчев, Ст. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969.
- Иречек, 1886:** Иречек, К. История на българите. Търново, 1886.
- Иречек, 1899:** Иречек, К. Княжество България. Пловдив, 1899.
- Йовков, 1981:** Йовков, М. От едно предание до версията за поп Богомил. – Векове, № 2, 1981.
- Йовков, 1991:** Йовков, М. Павлияни и павликянски селища в българските земи XV–XVIII в. С., 1991.
- Ковачев, 1987:** Ковачев, Н. Българска ономастика (Наука за собствените имена). Първо издание. С., 1987.
- Ковачев, 1996:** Ковачев, Р. Новопостъпили османотурски описи като извор за социално-икономическото, историко-демографското, военно-административното и поселищно развитие на Никополски санджак през XVI в. – В: Българският шестнадесети век. Сб. с доклади за българската обща и културна история през XVI в. С., 1996.
- Матанов, 1975:** Матанов, Хр. Павликянското движение в балканските земи. – Студентски проучвания, 3, СУ, Исторически факултет. С., 1975.
- Милев, 1914:** Милев, Н. Католишката пропаганда в България през XVII в. Историческо изследване. С., 1914.
- Милев, 1988:** Милев, Н. Български лични и семейни имена от XVII в. – В: 300 години Чипровско въстание (Принос към историята на българите през XVII в.). С., 1988.
- Милетич, 1894:** Милетич, Л. Из историята на българската католическа пропаганда в XVII в. – Български преглед, № 10, 1894.
- Милетич, 1894А:** Милетич, Л. Из историята на българската католическа пропаганда в XVII в. – Български преглед, № 11–12, 1894А.

- Милетич, 1900:** Милетич, Л. Книжнина и език на банатските българи. – СбНУНК, Т. 16–17, 1900.
- Милетич, 1903:** Милетич, Л. Нашите павликяни. – СбНУНК, год. XIX, 3 и сл., 1903.
- Милетич, 1910:** Милетич, Л. Павликянско наречие. – СбНУНК, Т. 24, 1910.
- Младенов, 1936:** Младенов, Ст. Има ли нещо румънско в имена като Радул, Драгул, Тихол и под. – Родна реч, 1936/ 35, кн. 3, 1936.
- Мутафова, 1995:** Мутафова, К. Павликяните – “други” за всички. – В: Представата за “другия” на Балканите. Под ред. на *Н. Данова* и др. С., 1995.
- Мутафова, 2002:** Мутафова, К. Старопрестолният Търнов в османотурската книжнина (XV–XVI век). В. Търново, 2002.
- Мутафчиева, 1975:** Мутафчиева, В. Видин и Видинско. – В: Боянич-Лукач. Д. Видин и Видинския санджак през XV–XVI в. Документи от архивите на Цариград и Анкара. Под ред. на В. Мутафчиева и М. Стайнова. С., 1975, 15–52.
- Описание, 1939/40:** Петър Богдан. Описание на България от 1640 г. Прев. и обяснителни бел. Ив. Дуйчев. – АППр, кн. 2, 1939/40, 164–204.
- Първева, 1992:** Първева, Ст. Поселищна мрежа и гъстота на населението в части на Северна България и Подбалканските полета в края на XVII и началото на XVIII в. – ИПр, кн. 8–9, 1992.
- Такела, 1894:** Такела, Д. Някогашните павликяни и сегашните католици в Пловдивско. – СбНУНК, Т. 11, 1894.
- ТИБИ, 1966:** Турски извори за българската история. Т. 2. Съст. и ред. Н. Тодоров, Б. Недков. (Серия XV–XVI). С., 1966.
- ТИБИ, 1972:** Турски извори за българската история. Т. 3. Съст. и ком. Б. Цветкова, под ред. на Б. Цветкова и А. Разбойников. С., 1972.
- Acta, 1887:** Acta Bulgariae Ecclesiastica ab. a. 1565 usque ad. a. 1799. Collegit et digessit P. Fr. Eusebius Fermendzin. Zagrabiae, 1887.
- Kiel, 1991:** Kiel, M. Hrazgrad – Hezargrad – Razgrad the Vicissitudes of a Turkish Town in Bulgaria (Historical, Demographical, Economic and Art Historical Notes). – In: Turcica, Т. XXI–XXIII, 1991.